

MTA Doktori Értekezés Bírálata

szerző: Halpern László

cím: A makro- és mikorszintű hatékonyság és a versenyképesség egyes kérdései.

bíró: Kutasi Gábor

A doktori munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom a doktori cím megszerzéséhez és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Megtisztelő volt számomra a lehetőség, hogy Halpern László MTA doktori értekezését bírálhassak, miután széleskörű és nívós munkáit magam is kiválóan tudtam hasznosítani az oktatásban és a kutatásban. A doktori tézisként beadott, számos magas színvonalú kutatást egybefoglaló anyaga számos új eredményt tartalmaz a magyar vállalati szektorra vonatkozóan. A vállalati versenyképesség áll a fókuszban, amit alapvetően a szerző a vállalatok termelékenységeként ragad meg, és első sorban arra kíváncsi, hogy ez milyen összefüggésben áll a külkereskedelemmel.

Az értekezés kizárólag azokkal a nívós külföldi folyóiratokban megjelent cikkekkel együtt értelmezhető teljes körűen, amelyek az értekezés alapjául szolgáltak. Több esetben ugyanis ezekben található meg a tényleges irodalom-összefoglalás és a hivatkozások (pl. 1. fejezet) vagy az eredmények részletes ismertetése, esetenként a táblázatok is (pl. 5.2. fejezet), vagy a modellek részletei (pl. 3. fejezet, 5.4. fejezet). Továbbá, az értekezés összefoglaló jellegét erősíti, hogy a különböző fejezetek különböző módszertani és elméleti háttéré közötti kapcsolat, összefüggés, esetleges ellentmondás nem került kifejtésre. Maga szerző is megjegyzi előszavában (10. o.), hogy *„az értekezés egyes fejezetei közötti kapcsolat egyszerre szerves és bizonyos mértékig közvetett. Mindegyik szorosan kapcsolódik az értekezés fő gondolatához – a versenyképesség és a hatékonyság közötti kapcsolat feltárásához – ugyanakkor az egyes részek közötti kapcsolat nem minden esetben közvetlen. Nem törekedtem arra, hogy ezt a kapcsolatot ebben az értekezésben vizsgáljam, mélyítsem el.”*

Megítélésem szerint előnyös lett volna, ha kiderül, hogy hogyan viszonyul a 3. fejezetben szereplő csak egy termelési tényezőre építő Melitz-modell eredménye az 5. fejezet Cobb-Douglas modellre építő eredményeihez. Ugyanígy érdemes lett volna mondani valamit arról, hogy a reál-effektív árfolyam és a teljes tényező termelékenység (TFP) közötti összefüggések – mint felvezető téma – fényében hogyan értelmezendők a mikrogazdasági szintű eredmények. E hiányosság következtében az olvasó nem éri magát vezetve a dolgozat egészét tekintve abban az értelemben, hogy hova is vezet az elemzés 5. fejezete, mi a logikai kapcsolat a dolgozat empirikus részei között. Jobban összefogta volna az

értekezést, ha a szerző a mű elején megnevezi téziseit és átfogóan ismerteti a különböző modelleket, módszertani megoldásokat és az ezekhez tartozó elméleteket.

Az első fejezet makrogazdasági felvezetése az azt követő mikroszintű vállalati elemzéseknek. Ennek célja egyrészt megmutatni a versenyképesség nemzetközi gazdaságtani értelmezését és számszerűsíthetőségét a reál-effektív árfolyamon (REER) keresztül, másrészt megmutatni a makrogazdasági adatok korlátait, amelyeket csak a vállalati és ágazati szintű adatok elemzésével lehet átlépni. Az empirikus megközelítés adattisztítás szempontjából kidolgozott elméletre épít a Lipschitz és McDonald féle megoldás alkalmazásával.

A 26. oldal kiválóan rávilágít arra, hogy az ágazatok közötti eltérő szerkezetű foglalkoztatottság, árazás, kereslet, munkaerő-szervezettség és külkereskedelem-képesség felveti a makrogazdasági adatok korlátosságát és indokolja a vállalati szintű adatok elemzését. A fejezet jól hasznosítható modellt tartalmaz a munka határtermelékenységére vonatkozóan, továbbá hasznosítható számításokat a dollárbérrre vonatkozóan.

Bár ez a makrogazdasági rész nem fajsúlyos része a konklúciónak, a versenyképesség értelmezése és elméleti áttekintése szűkre és szegényesre sikeredett. Ha csak a reálárfolyam-alapú versenyképesség levezetését foglalta volna össze, az is bőséges irodalom-áttekintést jelentett volna. Ugyanígy érdemes lett volna bővebben magyarázni, hogy miért a szerző által megjelölt változók kerültek kiválasztásra (16.o. 2. bekezdés). Egyrészt a REER-rel milyen összefüggésben állnak, másrészt milyen közgazdasági intuíciók vagy empirikus tapasztalatok indokolják ezt. Utóbbi megjegyzés vonatkozik az 1. ábrára is.

A 24-25. oldalon szereplő elemzés vizsgálja, hogy az OECD tagság mennyiben határozza meg a dollárbért, amely esetében némileg elbizonytalanodtam a modell helyességét tekintve. Az OECD tagság eleve egy gazdasági fejlettség alapján történő kiválasztódás eredménye. Van-e értelme ezek után olyan feltételezésnek, hogy ha egy ország OECD tag lenne, az hogyan befolyásolná a bérköltséget – mint az az értekezésben szerepel. Feltételezhető-e, hogy változatlan adottságok és fejlettség mellett a vizsgált afrikai vagy latin-amerikai, pláne szovjet típusú országok akár OECD-tagok is lehetnének? Az alul- és felülértékeltiséget megítélésem szerint nem a tagság, hanem az odavezető út technológiai - és tőke-dinamikája határozza meg. Az OECD-tagság tehát inkább eredménye, mint eredője a bér- versenyképességnek. Ezért furcsa feltételezni, hogy mi történne a bérrrel egy olyan országban, amely még nem elég fejlett az OECD tagságra, akkor, ha OECD tag lenne.

A forrásmegjelölés és a levezetés hiánya miatt bizonyos értékes következtetések alátámasztás nélkül maradtak. Ilyen például a 29. oldalon az utolsó két bekezdésében megfogalmazott kelet-európai árfolyam-tapasztaltok megfogalmazása, amelyek csak a szerző mögöttes publikációiban nyernek

igazolást, de az értekezésben nem.

A 2009-es pénzügyi és gazdasági válság erős határvonal az alkalmazott közgazdaságtanban. Sok mindent felülírt, átírt a következtetések szempontjából. Az értekezés bizonyos részei ezt automatikusan integrálták, lévén hogy bizonyos adatsorok a 2010-es éveket is tartalmazzák. Azonban erre az átértékelésre nem minden esetben törekedett a szerző. A makrogazdasági fejezetben ütközi ki ez leginkább. Bizonyos állítások már nem feltétlenül állják meg a helyüket az eurózóna kapcsán. Pl. a 30. oldalon 4. bekezdésben a maastrichti kritériumok kapcsán azon állítás, mi szerint *„a tőke beáramlása nem feltétlenül vezetett a belföldi túlkereslet kialakulásához”*, ma elég könnyen vitatható akár a PIGS, akár a balti országok, akár a magyar gazdaság példáján keresztül. (Lásd fordított Balassa-Samuelson hatás.) Vitatkozom a szerző azon állításával, hogy *„nem a túlzott reálfelértékelődés jelentett problémát az új belépőknél”* az eurózónában. (31.o. 4. bekezdés) Ezek szerint a szerző nem tartja szükségesnek a külső egyensúlyra vonatkozó szabály bevezetését? Elég csak az árfolyam-rezsim kritérium?

A második fejezet az ULC és a TFP kapcsolatát elemzi. A modell jól körülhatárolt, az adatforrás hiteles, az adatminta nagysága meggyőző, a számítások szignifikáns eredményt hoztak. (Ez egyébként elmondható a 3., 4. és 5. fejezetre is.) A többváltozós regresszió komoly tanulságokat és elfogadható eredményeket hozott. Hiányolom a változók szerepeltetésének indoklását és a Levinson-Petrin hatás, mint módszertan bővebb magyarázatát. Mint arra még bővebben kitérek, az R^2 eredmények alapján még érdemes lett volna javítani a modellen. A TFP-ULC összefüggésből levont messzemenő következtetések tekintetében a szerző túl óvatos és visszafogott volt a 2.4. fejezetben. Mindössze annyit állapít meg, hogy az ULC mutatók alakulásából nem szabad következtetni a termelékenység alakulására. Kérdés akkor, hogy miből szabad, továbbá, hogy ez a fejezet hogyan vitt közelebb az értekezés céljához. Ezekre nem tér ki a szerző.

A harmadik fejezet a teljesség igényével építkezik az elméleti kerettől kezdve a modellépítésen keresztül az eredmények részletes magyarázatáig. A legmodernebb kereskedelem-elméletre épít, amely képes kezelni a minőségi alapon létrejövő ágazaton belüli kereskedelmet is. Fontos tézise az értekezésnek a következő: *„Különösen szembeötlővé váltak a jelentős különbségek a termelékenységben, a méretben és az egyéb gazdasági jellemzőkben. A külkereskedelmi nyitással egyidejűleg az erőforrások jelentős mértékben áramlottak a legtermelékenyebb vállalatok felé, a termelékenyebbek növelték a külkereskedelmi aktivitásukat, a kevésbé termelékeny vállalatok pedig megszűntek, és így emelkedett az átlagos termelékenység.”* Továbbá *„A vállalati termelékenységbeli különbségek szoros kapcsolatban álltak a külkereskedelmi aktivitással.”*

A tézist a Melitz-modellen alapuló vizsgálat során vizsgálja. A Melitz-modellt a szerző a kereskedelem-

elméletek kontextusába helyezi, és kifejti, hogy miben haladja meg a hagyományos Heckscher-Ohlin modellt. Fontos, hogy a modell képes endogenizálni azt, hogy egy vállalat több terméket termel, a technológia és a képzettség számít a termékváltozatok létrehozásában, valamint a nemzetközi termelési hálózatokban tud gondolkodni. Utóbbi esetben még érezhető némi hiány a globális értékláncok és a TNC-k modellben való megjelenítése kapcsán. A Melitz-modell a munkaerő minőségében képzi le a tőke és a technológia minőségét, amiért az egy termelési tényezős modell szintén több magyarázatra szorulna. Ebbe a fejezetbe beemelésre került az elméletek ütköztetés is mind a Heckscher-Ohlin kritikák, mind a kereskedelem jóléti hatása kapcsán, amihez alapos irodalom-áttekintéssel is társult.

A 3. fejezet fontos és alapvető kérdéseket gondol végig. A kereskedelemmel kapcsolatos köztudomású hipotéziseket erősíti meg, úgy, mint a külkereskedő cégek nagyobbak és termelékenyebbek, az import előnye a bekapcsolódás a termelési láncokba, az exportot segíti az innováció stb. Halpern László kutatásai ezek igazolására nagy elemszámú adatbázisokat hoztak létre, a magyar vállalati szektort mélységében elemezve. A 3., 4. és 5. rész eredményei együtt tekinthető ez iskolateremtő hatásának a magyar közgazdaságtudományban. Érdemes lett volna a fejezetet átfogó, standardizált következtetésekkel zárni. Valamint az adatok is megérték a frissítésre, főleg annak fényében, hogy a globális válság kényszerítette-e bármilyen hatékonyságjavulást a magyar vállalati szektorra.

A negyedik fejezet a magyar vállalatok külpiazi tevékenységét elemzi kvantitatív módszerrel. Elemzi, hogy a vállalatok számának növekedése, milyen módon járult hozzá a forgalom növekedéséhez, összetevőkre bontja a forgalom növekedését. A módszer kiejtése érthető és világos. Fontos kapocs lett volna a 3. fejezettel, ha az is kifejtésre kerül, hogy a 78. oldal modellje, amely a vállalati jellemzőkből indul ki, hogyan viszonyul a Melitz-modellhez, amely a munkaerő termelékenységére alapoz. Egyrészt hogyan egészítik ki egymást a modellek? Másrészt hogyan befolyásolja a modellek eredményét, hogy csak egy vagy csak másik megközelítést alkalmazzák?

Mindenesetre mind módszertani (intenzív és extenzív összetevők, időablakok, a forgalom dekomponálása), mind empirikus eredményeit tekintve értékteremtő és útmutató olvasmány a 4. fejezet is. Az általánosított következtetések levonását ebben az esetben is hiányolom. A vállalatgazdaságtanra vonatkozóan milyen általánosítható, akár tétellé tehető következtetések engedhetők meg az eredményekből? Komoly potenciál rejlik még ilyen szempontból a kutatás eredményeiben. Hiányolom továbbá a 84-85. oldalon lévő időablak ábrák (12-15. ábrák) esetében annak értelmezését és magyarázatát, hogy az időpontok távolításával miért válik egyre meredekebbé a pontok halmaza által alkotott trend. Ez a 88. oldal összefoglalásában sem történik meg.

Az ötödik fejezet szintén erős állításokat és bizonyító erejű számításokat tartalmaz. Hipotézise, hogy „a

hatékonyságnak pozitív kapcsolatban kell állnia a piac részesedésével”. (92.o.) Ennek érdekében egy képletetett változós Cobb-Douglas függvény alapján végez becsléseket. A 95. oldalon közölt 20. táblázat eredményei meggyőzőek a szignifikancia szint, a homoszkedaszticitás, és többségében az illeszkedés jósága kapcsán is. Újszerű eredménye, hogy a közbülső import hatását is méri a növekedésre, amely alapján fontos tételeket erősít meg. A számítás eredményei közül kiemelkedőnek tartom a 99. oldal 5.2.2 fejezetének 2. és 3. bekezdésében megfogalmazottakat: (1) A külföldi tulajdon jellemzően együtt jár a magasabb termelékenységgel. (2) A külföldi tulajdonú vállalatoknál jelentősen jobb az import minősége, mint a hazai terméké, míg a hazai vállalatok esetében nincs minőségi különbség. *„Ez azt jelenti, hogy ez utóbbiak az importból csak a tökéletlen helyettesítésnek betudhatóan növelik termelékenységüket.”* (3) *„Lehetséges, hogy a külföldivé válás egyfajta kiválasztódás eredménye, azok a vállalatok kerülnek külföldi tulajdonba, amelyek már előzőleg is hatékonyabban használták fel az importot.”*

Ugyancsak fontos gazdaságpolitikai tudás az 5.3. fejezetben feltárt termelékenység-áttérjedési hatás, amely a beszállítói láncokon és a versenyen keresztül vagy felemeli, vagy kiszorítja a hazai vállalatokat. Az 5.4. fejezetben levont, a hazai vállalatok innovációs tevékenységére és képességére nézve kedvezőtlen következtetések is korszakos jelentőségű számítások.

Az 5.5. és 5.6. fejezetekben bemutatott modellek és számítások viszonylag jól kialakult módszertanra építő megoldások alkalmazása a magyar adatokra. A számítások azonban precízek, és még önellenőrző alternatív modellt is tartalmaznak. A 25., 26. és 27. táblázat esetében azonban érdemes lett volna a hamis regressziót kiszűrő indikátort is alkalmazni vagy kauzalitást vizsgálni. Ugyancsak elmarad a fejezet végéről az általánosítható következtetések levonása, akár tételszerű megfogalmazása.

A hatodik és hetedik fejezetben összegzett következtetések a megelőző fejezetekben igazolást nyertek. Azokkal mind egyetértek, és jelentős tudományos eredmények és egyben szakpolitikai tudásnak tartom.

Az adatelemzés módszertani felkészültséget mutat, és a háttércikkek kiválóan oldották meg a nagyszámú adat kezelését. Amivel kétely ébreszthető az eredmények kapcsán, az az, hogy az elemzések nem vizsgálták kellő figyelemmel a modellek illeszkedésének jóságát (R^2) és a hamis regresszió esetleges előfordulását. Nem egészen értek egyet azzal a tézisben is megjelenő szemlélettel, hogy az R_2 értékét úgy értelmezzék, hogy hány százalékban magyarázza a változót. Sokkal inkább azt mondja meg, hogy mennyire jól illeszkedik az adott becslőfüggvény az adatsorra. Az értekezés általában negligálja, ha túl alacsony R^2 értékek szerepelnek a táblázatban (0,02 – 0,3), de akad, ahol a 0,4 körüli értéket explicite is elfogadhatónak mondja (94-95.o. 5.1.2 fejezet), noha valójában ez azt

jelenti, hogy egyáltalán nem jól illeszkedik az adott OLS becslőfüggvény. (Bár lényegi eltérést nem hoz, a kiigazított (adjusted) R^2 szerepeltetése indokoltabb lenne.) Habár a modellek uralkodó elméleti feltevések mentén vizsgálják a változók közötti kapcsolatot, nem ártott volna hamis regresszióra szűrni akár Durbin-Watson vagy Durbin's h próbával, akár kauzalitás tesztelésével. (Csak példaként említem, hogy a 2000-es és 2010-es évek negyedéves balti REER és folyó fizetési mérleg adataiból a Granger-kauszalitás vizsgálat azt mutatja, hogy a folyó fizetési mérleg okozza a REER-t és nem fordítva. Felvetődik tehát pl. hogy mi a kapcsolat iránya REER, TFP, export, import között.) Mindkét probléma (alacsony R^2 és hamis regresszió) jellemzően orvosolható a függő és/vagy független változó késleltetettjének beillesztésével, logaritmizálással, polinomiális függvénnyel stb.

Még egy módszertani megjegyzés: A szerző azt írja a 95. oldal alján, hogy „*a gazdaságpolitika sokféle módon hat a vizsgálatunkban szereplő változókra. Vizsgálatunk nem képes ezt feltárni.*” Erre létezik a strukturális törések vizsgálata (break point test), amellyel esetleg ezek a diszkrecionális hatások kimutathatóak lettek volna.

Nem egyértelmű az 1.2.2. fejezet modelljének származtatása. Ha saját megoldás, milyen közgazdasági intuíciók indokolják a modell előzetes feltételezéseit?

A háttércikkekben áttemelt táblázatok szerepeltetése nem teljesen konzekvens. Bizonyos fejezetrészekben bőven van adattáblázat, míg bizonyos esetekben a mellékletekben sincs (pl. 5.2. fejezet). Továbbá bizonyos táblázatok kihasználatlanok. A 36.o. 5. táblázata esetében nincs elmagyarázva, hogy mire is tudunk ebből a táblázatból következtetni az értekezés szempontjából.

Néhány alkalommal a fogalmak használat laza, pontatlan: pl. 52. o. – „... *a termelékenység eloszlása Pareto,...*”; a 17. táblázat megjegyzésében „*egyváltozós*” regressziót ír, noha azt kétváltozósra hívják (1 függő + 1 független.)

Halpern László egyértelművé teszi, hogy eredményei a szerzőtársaival közös kutatásokon alapulnak. Tisztázandónak tartom azt, hogy elkülöníthető az egyes társszerzők munkája egymástól valamilyen mértékben vagy nem. Az értekezésből ez nem derül ki.

Összességében kijelenthető, hogy Halpern László eddigi tudományos életműve és az értekezésben összefoglalt tézisei a magyar közgazdaságtudomány számára új módszertani, empirikus és szakpolitikai eredményeket adott. Módszertani tudása és innovativitása iránymutató és iskolateremtő a hazai vállalati versenyképesség-kutatásban. Az értekezést nyilvános vitára és védésre alkalmasnak tartom.

2018. július 9.

Kutasi Gábor, PhD, dr. habil, egyetemi docens